FILOZOFIA
Volume 80, Number 4, 2025
DOI: https://doi.org/10.31577/filozofia.2025.80.4.10

Vasil Gluchman:
Podoby sekulárneho humanizmu na Slovensku v 20. storočí (do roku 1989)

Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2024, 228 s.

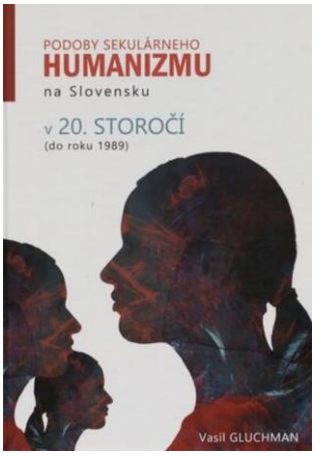

Kniha profesora Gluchmana sa so zvláštnou pozornosťou venuje pojmu, ktorého zmysel sa v dialektickej hre môže často meniť a preto sa mu ľahko vyčíta obsahová nejednoznačnosť. Z tejto perspektívy sa môžeme zamyslieť nad chimérami, ktoré si z humanizmu dokážu vykonštruovať idealistickí moralizátori alebo nezaujatí nihilisti. Určitú dichotómiu možno pozorovať aj v dejinách ideí, v ktorých bola nehumánnosť častokrát sofisticky ospravedlnená účelovým použitím termínu humánnosti a humanizmus sa stal teoretickou zložkou ideológie podmaňujúcej si človeka. Čo si počať? Naozaj sa vrátime k úsmevu útechy len preto, že v skutočnosti žonglujeme s prázdnymi pojmami? Alebo sa skôr pohoršíme nad tým, že to, čo slovenská verejnosť vo svojej kolektívnej pamäti nazýva totalitným dedičstvom, má korene práve v podobnom ideologickom žonglovaní s pojmami humánnosti a humanizmu? Ešte kúsok rozjímania a už nie sme ďaleko od toho, aby sme sa sami stali moralistami alebo nihilistami. Nech už je obsah týchto pojmov v našom vedomí akokoľvek obsahovo vymedzený, implicitne je predsa prítomný v našich stanoviskách k problémom aktuálne prebiehajúcich medzinárodných konfliktov, k reflexii rozhodnutí suverénnej vlády a nemenej aj v osobných pokusoch o sebainterpretáciu našej identity v kontexte dynamicky sa meniacich spoločenských podmienok.

Na recenzovanej knihe *Podoby sekulárneho humanizmu na Slovensku v 20. storočí* je zreteľná autorova intencia nebyť ani moralistom, ani nihilistom. Autor tu tematicky nadväzuje na vlastné dlhoročné bádateľské úsilie, sprístupnené v dielach: *Náčrt vývoja kresťanského humanizmu na Slovensku do prvej polovice 20.*

storočia (2013) a *Angažovanosť, solidarita, zodpovednosť (Konzekvencialistická analýza slovenskej evanjelickej sociálnej etiky)* (1995). V uvedených štúdiách sa Vasil Gluchman venoval predovšetkým výskumu obsahu kresťanskej podoby humanizmu v rámci slovenského etického myslenia od 16. do 20. storočia. Recenzovaná kniha však, ako napovedá jej názov, tematizuje predovšetkým sekulárnu podobu humanistického myslenia, ktorá dominovala v slovenskej filozofii najmä od druhej polovice 20. storočia. Túto skutočnosť autor spája jednak s potrebou prekonať „výlučnú doménu kresťanského náboženstva v otázkach mravnosti, dobra, lásky a ďalších mravných hodnôt" (s. 19), jednak s ideologickým dogmatizmom povojnovej socialistickej skutočnosti.

Dá sa povedať, že autor monografie konfrontuje domnelú prázdnotu a vágnosť ideí humanizmu tým, že aplikáciu etického konzekvencializmu približuje v kontexte špecifických foriem a prejavov tejto idey u vybraných slovenských intelektuálov 20. storočia. Konkrétne sa zaoberá etickým myslením Svätopluka Štúra, Andreja Siráckeho, Rudolfa Šímu, Tibora Halečku, Vaska Kusina, Miroslava Kusého a Mariana Várossa, ktorých považuje za reprezentatívnu vzorku sekulárneho humanistického myslenia na Slovensku v danom období (s. 7). V súlade s ideovým zameraním uvedených mysliteľov a podobami humanizmu, ktoré reprezentovali, sú členené aj jednotlivé kapitoly publikácie. Po ich prečítaní je možné zreteľne identifikovať obsah pojmu humanizmu, z ktorého autor vychádza, a s ktorým pracuje pri analýze filozofického myslenia spomínaných autorov.

Pre Vasila Gluchmana je humanizmus „v prvom rade myšlienkové hnutie smerujúce k posilňovaniu významu a hodnoty človeka vo svete, vo vytváraní podmienok pre jeho rozvoj a kultiváciu…" (s. 65). Morálka v kontexte takého hnutia zaujíma pre autora osobitné miesto, keďže musí slúžiť na vymedzenie orientačných bodov, ktoré sú potrebné pri politických rozhodnutiach spoločensky zodpovedných jednotlivcov (s. 33 – 34). Z tohto dôvodu autor pozitívne hodnotí filozofiu Svätopluka Štúra, ktorý v Masarykovom duchu presadzoval stanovisko humanitného ideálu – primát hodnoty človeka, a kontinuálne kritizoval zavrhnutie tohto ideálu v období dvoch totalít. Totality vojnového Slovenského štátu, vychádzajúcej z ideológie kresťanského nacionalizmu, a komunistickej totality v Československu po roku 1948 (s. 19). Z rovnakého dôvodu Gluchman kriticky poukazuje na diskontinuitu v myslení Andreja Siráckeho a Rudolfa Šímu. Zdôrazňuje, že hoci obaja myslitelia vo svojich skorších prácach vychádzali z marxisticko-leninskej filozofie a jej nárokov na zásadnú transformáciu spoločnosti, napriek tomu ich myslenie prejavovalo určitú úctu

k hodnote človeka. V období normalizácie však túto hodnotu podriadili ideologickým imperatívom budovania socialistickej spoločnosti a ideologickému klišé o nevyhnutnosti zániku kapitalizmu (s. 56, 73).

Zároveň autor zdôrazňuje, že akékoľvek koncipovanie morálky, vyjadrovanie normatívnych súdov a uplatnenie normatívnych nárokov by sa malo v konečnom dôsledku vyrovnať s prírodno-biologickým rozmerom človeka, determinujúcim jeho sociálne správanie a konanie (s. 49, 71). Hodnota človeka a existenčné podmienky, ktoré ju limitujú, by sa preto z perspektívy humanistického myslenia nemali stať bezpodmienečnými imperatívmi na zmenu ľudskej podstaty. Z uvedeného dôvodu Gluchman kriticky reflektuje napríklad marxistický humanizmus Vaska Kusina, ktorého súčasťou bola idealistická viera v schopnosť nového „socialistického človeka osvojiť si všetky spoločenské vzťahy a celé spoločenské bohatstvo" (s. 144). Oproti nemu oceňuje myslenie mladého Rudolfa Šímu a Mariana Várossa, ktorí kriticky vnímali človeka a rešpektovali jeho nedokonalosť (s. 64, 195).

Autor v tejto súvislosti konštatuje, že ľudská podstata ťahá človeka k individualizmu a rozličným podobám egoizmu (s. 16). Morálka preto musí umožňovať človeku spoľahlivo sa hýbať v priestoroch jeho bytostnej nedokonalosti, v ktorej biologické je strážcom postupného, kultúrno-evolučného vývoja človeka a ľudstva (s. 134). V opačnom prípade existuje riziko, že sa človek, ako v období budovania socialistickej spoločnosti, navonok podrobí oficiálnej ideológii, ale vnútorne sa nestotožní s jej normatívnymi imperatívmi, ktoré v skutočnosti popierajú jeho hodnotu a ľudskosť (s. 16). Práve na pozadí tohto rozporu sa z morálky stáva fikcia a z hodnoty človeka ideologické klišé, oxymoron, ktorý nezohľadňuje jeho reálne potreby a záujmy. Ako príklad podobného oxymoronu uvádza autor Halečkovu koncepciu triedneho humanizmu, ktorú prezentoval ako kvalitatívne vyšší protipól voči tzv. abstraktnému humanizmu, nezohľadňujúcemu triedny boj. Gluchman sa však pýta, do akej miery možno považovať za humánne to, čo presadzuje blaho jednej triedy na úkor inej (s. 100)? V danej súvislosti pripomína, že reálne spoločenské podmienky, ktoré sú postavené na tomto ideovom rozpore, už ďalej nerozvíjajú ani nekultivujú človeka ako sebestačnú entitu. Humanizmus by preto nemal byť výsledkom ideologického donútenia, ale mal by byť dosahovaný osobným pohnutím a vnútorným rozhodnutím jednotlivca – pretože vnucovanie akéhokoľvek obsahu v tomto kontexte je samo osebe nehumánne.

Keďže hodnota človeka, na ktorej sa zakladá morálka, musí podľa Vasila Gluchmana vychádzať z individualistickej podstaty človeka a nie túto podstatu popierať, logicky z toho vyplýva autorova požiadavka na podporu a ochranu

ľudského života v jeho pluralite, viacdimenzionálnosti, rozmanitosti, nie v mocensky uniformovanej jednote (s. 83). Platí to rovnako pre pluralizmus názorov, ako aj pluralizmus foriem ľudskej činnosti. To znamená, že ani základná etická otázka o rozlišovaní dobra a zla v ľudskom živote nemôže byť redukovaná na úzky problém, ako sa to napríklad deje zdôrazňovaním výlučne kultúrnej alebo ekonomickej roviny existencie. Z artikulovaného dôvodu Gluchman v tomto kontexte kritizuje stanovisko Andreja Siráckeho, podľa ktorého materiálny blahobyt spoločnosti dokáže vyriešiť jej morálne problémy a likvidácia kapitalistického vykorisťovania v konečnom dôsledku vyprodukuje mravného človeka (s. 52). Rovnako autor kritizuje aj postoj tzv. vedeckého ateizmu Tibora Halečku, ktorý zobrazuje veriaceho človeka ako odcudzeného, necelistvého jedinca a presadzuje myšlienku jeho emancipácie z náboženského vedomia, ako osídla seba-odcudzenia, prostredníctvom likvidácie nehumánnych podmienok ekonomickej nerovnosti kapitalizmu (s. 101, 120). Oproti spomenutým ideologicky reduktívnym prístupom sa považuje za inšpiratívny pre súčasnosť filozofický prístup Svätopluka Štúra, ktorý zohľadňoval mnohostrannú povahu ľudskej bytosti, a Várossov dôraz na tzv. supernormu humanity. U Štúra je pozoruhodné, že pri formulovaní svojho etického cieľa neusiloval o popretie ani duchovného, ani vitálneho rozmeru človeka, ale hľadal možnosti ich koexistencie bez toho, aby sa medzi nimi ustanovil nejaký deterministický vzťah (s. 36, 40). Čo sa týka Várossa, autor považuje za mimoriadne aktuálnu jeho myšlienku, že supernorma humanity by mala stáť nad akýmikoľvek ideológiami – vrátane náboženskej či komunistickej (s. 201).

Vasil Gluchman v publikácii konštatuje, že odstraňovanie ekonomického vykorisťovania a likvidácia súkromného vlastníctva, na ktoré sa často odvolávali slovenskí marxisticko-leninskí filozofi, nemôže byť samo osebe komplexným humanistickým ideálom a neznamená nevyhnutne vznik priaznivých podmienok pre rozvoj ľudskej dôstojnosti a humanity. Aj slovenské moderné dejiny ukázali, že odstraňovanie ekonomického útlaku a sociálnych nerovností, ako aj náboženských tradícií na úrovni kolektívnej identity, môže byť ľahko nahradené politickým, ideologickým, svetonázorovým či kultúrnym násilím a odcudzením sa socializmu (s. 58). V súvislosti s autormi, ktorí zostávali na filozofických pozíciách marxizmu, Gluchman pozitívne oceňuje pokus Miroslava Kusého o revíziu marxistickej filozofie a jej kritickú obnovu v prospech zvýšenej pozornosti voči jednotlivcovi. Zvlášť poukazuje na Kusého intenciu prekonať uvažovanie o človeku v kategóriách dialektického materializmu, ako sú napríklad trieda alebo výrobná sila, ktoré neumožňujú zamerať sa na jeho

existenciálnu, individuálnu podstatu a blaho (s. 174). Zároveň však zdôrazňuje skutočnosť, že napriek kritickému prínosu Kusého pre socialistický humanizmus, tento prínos aj naďalej zostával v rovine uvažovania o tom, aká by mala byť socialistická spoločnosť v teórii – čo sa však v praxi nikdy nepodarilo naplniť (s. 184).

Napokon, vyvažovanie plurality jednotlivcov a foriem ich života ako kolektívnej hodnoty, s egoistickou podstatou človeka, ktorá predstavuje limit tejto hodnoty, privádza Gluchmana k stanovisku, že humanizmus je otvorený projekt. Ten sa vyvíja v čase a priestore, keďže vo svojej životnej situácii človek osciluje medzi tragickosťou a optimizmom, a preto nie je úplne ani trpiacou ani dokonale šťastnou bytosťou. V obsahu monografie sa tak odráža autorova filozofická perspektíva, ktorá artikuluje prirodzenú túžbu človeka po lepšom živote, ktorý má racionálne zdôvodnené idey dobra a spravodlivosti, avšak nie vždy sa mu ich podarí naplniť, keďže v ňom driemu aj iracionálne túžby (s. 65). Rozporný človek zároveň tvorí aj rozporný svet, a preto je podľa autora monografie nezmysel uvažovať o realizácii ideálnej spoločnosti či už v mene humanizmu alebo iného filozofického konceptu, keďže ich kritérium je mravne dokonalý človek, ktorý na Zemi neexistuje (s. 69). Stálosť ľudskej mravnej nedokonalosti, ako aj neustály boj o jej transcendenciu privádza autora k problematike boja o humanizmus, v ktorom sa mravná nedokonalosť konfrontuje s túžbou po blahu, šťastí a spravodlivosti. V takomto boji nejde o násilnú realizáciu ideálu mravného človeka, ale o osobné vyrovnanie sa so svetom a so svojím postavením v ňom – v osídlach tragickosti a blahobytu. V dejinných variáciách tejto ambivalentnosti človek aj dnes nanovo vystupuje ako tvorca vlastnej hodnoty, bojuje so sebou samým, so svojimi slabosťami, chybami a nedostatkami, a usiluje sa o realizáciu priaznivých podmienok pre kultiváciu vlastných tvorivých síl (s. 81). Toto permanentné napätie v dejinách podľa Gluchmana vyvracia možnosť ideovo si podmaniť spoločnosť a jednotlivca revolučnou cestou, a priviesť človeka a ľudstvo k ich mravnému ideálu, ako to artikuloval napríklad Kusin, v kontexte dosiahnutia maximálneho humanizmu v komunizme (s. 133). Tým sa tiež, podľa autora, vyvracia Šímov odkaz na zákony pohybu spoločnosti tvorené človekom, lebo v tomto prípade by človek vedel, kam smerujú dejiny, čo však v skutočnosti nemôže vedieť (s. 67 – 68). Skutočnosť je teda podľa Gluchmana celkom odlišná. Nikdy úplne neuchopiteľná dynamika spoločenských vzťahov, ako aj vonkajší a najmä vnútorný zápas jednotlivca v tomto procese, si vyžadujú vyhýbanie sa akémukoľvek filozofickému dogmatizmu (s. 144). Tento dejinný fakt nás vyzýva k dobovo primeranej aktualizácii obrazu a hodnoty človeka (s. 25) a ku kritickému prehodnocovaniu morálky

nie z hľadiska metafyzických stanovísk, ale z hľadiska jej praktických dôsledkov (s. 124), čo samo osebe ponecháva otázku obsahu humanizmu otvorenou.

V tomto zmysle je humanizmus v ponímaní autora permanentným myšlienkovým hnutím, v ktorom sa tvorí hodnota človeka a vedie sa zápas o zlepšenie jeho podmienok – pri bazálnom rešpekte voči pluralite identít a egoistickej podstate človeka. Tento autorov postoj považujeme za kriticky a filozoficky adekvátne formulovaný, čo umožní čitateľom komplexnejšie sa zorientovať pri reflektovaní podstaty humanizmu v modernom filozofickom diskurze na Slovensku. Z uvedeného dôvodu publikáciu Vasila Gluchmana *Podoby sekulárneho humanizmu na Slovensku v 20. storočí (do roku 1989)* odporúčame do pozornosti laickej aj odbornej verejnosti, ktorá má záujem porozumieť vývoju slovenského filozofického myslenia. Autor monografie zámerne koncipoval jej štruktúru a obsah tak, aby väčšia časť predstavených osobností zo slovenskej filozofie 20. storočia ilustrovala problém ideologickej indoktrinácie etického myslenia v danom období a tenziu, ktorú v slovenskej kultúrnej obci vyvolala. Zároveň je škoda, že publikácia nespomína aj ďalších mysliteľov, ktorí pracovali s konceptom sekulárneho humanizmu, ako napríklad Jána Bodnára alebo Milana Hamadu, ktorých filozofické úvahy predstavujú tiež pozoruhodný príklad dobovej reflexie a kritiky mocenského zneužívania filozofie a kultúry. V tomto zmysle by sme autorovi mohli vytknúť, že miska váh medzi moralizovaním a nihilizmom, ktorú sa usiloval udržať v rovnováhe, sa mierne priklonila k moralizovaniu. Väčšinu výberu slovenských osobností sekulárneho humanizmu v publikácii tvoria myslitelia, ktorí urobili z filozofie služobnicu vládnucej ideológie a konzervovali idealistickú víziu človeka a spoločnosti, ktorá bola v rozpore s aktuálnou skutočnosťou. Aj keď pozitívne vnímame snahu, s odstupom času kriticky spracovať aj myslenie autorov, ktorí podľahli ideologickej indoktrinácii v období mocenského budovania socializmu (čo sa autorovi nepochybne podarilo), veríme, že slovenský čitateľ by sotva hľadal obsah humanizmu u tých, čo ideovo zlyhali. Je zrejmé, že myšlienky ortodoxne zaobalené do kategórií triedneho boja a dialektického materializmu dnes už neponúkajú relevantné teoretické východisko pre reflexiu moderných výziev, ktorým čelí ľudstvo. Navyše, aj kritika marxizmu-leninizmu, pre jeho neaktuálnosť, utopickosť a opovrhovanie ľudskou prirodzenosťou, sa už stala bežným diskurzom. Preto sa domnievame, že pre súčasného čitateľa by mohli byť zaujímavejšie – a v monografii podrobnejšie rozpracované – tie podoby slovenského humanizmu, ktoré autenticky prekračovali rámec marxistického dogmatizmu a jeho ideologických klišé, než tie, ktoré v ňom zostali uväznené.

Napriek tomu sme si istí, že predstavená publikácia bude prínosná pre všetkých, ktorí chápu význam poznania vlastnej filozofickej tradície so všetkými jej pozitívnymi aj negatívnymi prejavmi.

Dmytro Tomakh

Literatúra

GLUCHMAN, V. (1995): *Angažovanosť, solidarita, zodpovednosť.: Konzekvencialistická analýza slovenskej evanjelickej sociálnej etiky*. Prešov: Universum.

GLUCHMAN, V. (2013): *Idey humanizmu v dejinách etiky na Slovensku. Náčrt vývoja kresťanského humanizmu do polovice 20. storočia*. Prešov: FF Prešovskej univerzity v Prešove.

VEGA č. 2/0166/24: Koncepcie kultúry a národa v slovenskom filozofickom a politickom myslení 19. a 20. storočia: iniciatívy, polemiky, kritika.

Dmytro Tomakh
Filozofický ústav SAV, v. v. i.
Klemensova 19
811 09 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: dmytro.tomakh@savba.sk
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-6390-234X